

Equivocal appropriateness based on the Shooting and archery terms

Yaser Dalvand*

Abstract

Some of the military terms are related to archery. Many of these terms have disappeared from dictionaries but in the treatises related to archery, you can get information about them. In some Persian texts, these terms (such as *عقده، زنده، مرده چلیپا، زيردست، دستکش*) are placed next to other famous terms (such as *پیکان، ناوک، کمان، تیر*) that form equivocal appropriateness and they increase the rhetorical value of the texts. In this essay has been attempted to introduce some of these terms and investigated their rhetorical function in the poetry of Persian literature poets. For this purpose, various equivocal appropriateness have been introduced and military terms in Persian texts have been divided into regular categories. In the main part of the essay, examples of equivocal appropriateness based on archery terms are presented.

Keywords: Equivocal appropriateness, Military terms, Archery.

Multiple meaning and equivocal appropriateness is a rhetorical devices that depends on the mind of the reader, the greater the reader's vocabulary, the more multiple meanings he will discover. He will notice that in the poetry of some poets, the words are connected with each other and in a network of proportions and this makes the reader will enjoy the text more.

* Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature Imam Khomeini International University,
Qazvin, Iran, 70dalvand@gmail.com

Date received: 17/02/2023, Date of acceptance: 08/07/2023

Equivocal appropriateness can be divided semantically such as Astronomy, medicine, Philosophy, logic Some of these equivocal appropriateness are based on military terms. Military terms are divided into several categories: 1) weapons of war such as arrow, bow, mace, and ax ... 2) Warning and notification tools such as drum, Trumpet ... 3) Terms related to stratagem 4) Terms related to military ranks such as colonel, soldier, 5) Terms related to horses.

Some of the military terms are related to archery. Many of these terms have disappeared from dictionaries but in the treatises related to archery, you can get information about them. In some Persian texts, these terms are placed next to other famous term that form equivocal appropriateness and they increase the rhetorical value of the texts. In this essay has been attempted to introduce some of these terms and investigated their rhetorical function in the poetry of Persian literature poets. For this purpose, various equivocal appropriateness have been introduced and military terms in Persian texts have been divided into regular categories. In the main part of the essay, examples of equivocal appropriateness based on archery terms are presented.

Therefore, by reading this article, the reader can find out that words and terms are used in literary texts that sometimes cannot be recognized due to the time gap. Some of these terms are not recorded in dictionaries. And this makes it more difficult for readers to find them. The treatises written in the past about different branches of science are a good source for discovering these terms. Some of these terms have been used by poets with Equivocal appropriateness's. Their discovery will increase the rhetorical aspects of the texts. Some of these terms are related to shooting and archery, which poets have used in different ways

From this article, it can be concluded that in the treatises on shooting and archery terms are used that have often disappeared from the dictionaries, such as عقده، چلیپا، بازو، دستکش، زیردست، لزوم، لازم، آشنا، بحر، میدان، چست، خال، حکم، مهره، زنده، مرده، زلف، گیسو، زاغ، شاخ، گرد، سحر، خاکی، خانه، گسسته، دراز، مجرا، معلق، سینه، بیضه، رخ، سپری، پلک و چاشنی. In some verses, these terms are placed next to other famous terms in the field of shooting. Due to readers' unfamiliarity with these terms, these analogies are often not mentioned. In this research, in addition to introducing these terms, their rhetorical function in the poems of Persian poets has also been discussed.

Bibliography

- Afshari, Mehran and farzad Morawweji [Correctors] (2018) *Shooting treatises: Ten treatises on shooting, archery and warfare*. Tehran: Cheshme. [In Persian]
- Al-Shafi'i, M. Ibn. E (2013) *Divan Emam Al-Shafi'i*. By effort of Abdorrahman Al-Mastavie. Eighth edition. Beirut: Dar Al-Maarela. [In Arabic]
- Amir Khosraw Dehlawi, Khsraw (1983) *Divan of Amir Khosraw's poetry*. By effort of M. Darwish. Second edition. Tehran: Jawidan. [In Persian]
- Awhadi, Roknoddin (2012) *Complete work of Awhadi Maraghei*. By effort of Saeed Nafisi. Tehran: Sanaee. [In Persian]
- Dalvand, Yaser (2017) *A research on the hidden multiple meanings of Hafez's poetry*. Tehran: elmi. [In Persian]
- Dalvand, Yaser (2018) *Analytic Encyclopedia of Amphiboly in Khaghanis poems*. Supervisor Siroos shamisa. Advisors Mir Jalaloddin Kazzazi. Tehran: Allameh Tabatabaei University. [In Persian]
- Dalvand, Yaser (2020) *Rhetorical usage of military's words and terms in Khaqani's works*. Supervisor: Hosayn Aliqolizade. Tehran: Vocabulary Department of National Defense University. [In Persian]
- Dehkhoda, Aliakbar (1998) *Dictionary*. By Mohammad Moen and Jafar Shahidi. Second edition. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Fakhr-e Modabber, M. Ibn. M (1968) *Adab Al-harb va Al-shaja'a*. By effort of Ahmad Soheili Khansari. Tehran: Iqbal. [In Persian]
- Hafez shirazi, Shamsoddin Mohammad (2008) *Hafez of qani and qazvini*. By A. Jorbozedar. Seventh edition. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Iraqi, A. Ibn. B (2004) *Complete work Fakhr al-Din Iraqi*. By effort of Nasrin Mohtashami. Second edition. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Kazzazi, Mir Jalal Al-din (2003) *Aesthetics of Persian speech*. Fourth edition. Tehran: Ketab Mad. [In Persian]
- Khaghani. B. (2003) *Divan of khaghani*. By effort of ziauddin sajjadi. Seventh edition. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Khaghani. B. (2008) *Divan of khaghani*. By effort of Mir Jalal Al-din Kazzazi. Second edition. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Khayyam, Omar (2006) *Nawrooznama*. By effort of Mojtaba Minowi. Second edition. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Khwaju Kermani. M (2010) *Khwaiu Kermani Poems*. By effort of Hamid Mazhari. By Somayye Arabpur. Sixth edition. Kerman: Kerman Cultural Services Publications. [In Persian]
- Khwaju Kermani. M (2008) *Divan of khaghani*. By effort of mir jalauddin kazzazi. Second edition. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Mohtasham Kashani (2009) *Divan of Mohtasham Kashani*. By effort of Mehr-Ali Garakani. Tehran: Sanaie Pub. [In Persian]

- Nizami, A. Ibn. Y (2000) *khosrw And Shirin*. By effort of Hasan Vahid Dastgerdi. Edited by Saeed Hamidian. Third edition. Tehran: Qatre. [In Persian]
- Onsor Al-ma'li, Keikavus (2005) *Qabus-nama*. By effort of Gholamhossein Yousefi. 13th edition. Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Rezaei Haftadorri, Q and Mohammadhasan Hasanzade Niri (2007) *Excerpt from Divan of Motanabbi*. Second edition. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Rumi, J.M (1985) *Divan-e Kabir (The sixth volume)*.
- Saadi, M Ibn. A. (2010) *Complete work of saadi*. Correction and introduction by Bahaodin Khorramshahi. Sixth Edition. Tehran: Doostan Pub. [In Persian]
- Saib. M (1995) *Divan of Saib Tabrizi*. By effort of Mohammad Qahraman. Second edition. Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Saif Farghani, S. M (1985) *Divan of saifoddin Mohammad Farghani*. By effort of Zabihollah Safa. Second edition. Tehran: Ferdaws Pub. [In Persian]
- Salman Savaji, S. Ibn. M (2010) *Complete work of Salman Savaji*. By effort of Abbasali Vafaie. Tehran: Sokhan Pub. [In Persian]
- Sanaie Ghaznavi, A. M (1983) *Divan of Sanaie Ghaznavi*. By effort of Modarres Razavi. Third edition. Tehran: Sanaie library. [In Persian]
- Shamisa, Siroos (1999) *Dictionary of traditions of Persian literature*. Tehran: Ferdaws. [In Persian]
- Shamisa, Siroos (2008) *A new look at rhetoric*. Third edition of the second edition. Tehran: Mitra. [In Persian]
- Shamisa, S and Yaser Dalvand (2018) «The Function of the Terms of Slaves and Bondwomen in Creating Hidden Ambiguity in Persian Literature». *Matnpajoohi*. 71. 131-168.
- Toosi, M. Ibn. M (2004) *Aja'ib al-Makhlukat*. By effort of Manouchehr Sotoudeh. Second edition. Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری

یاسر دالوند*

چکیده

بخشی از اصطلاحات نظامی مربوط به حوزه تیراندازی و کمانداری است. بسیاری از این اصطلاحات از فرهنگ‌های لغت فوت شده‌اند اما در رساله‌های مربوط به تیراندازی و کمانداری می‌توان اطلاعاتی درباره آنها به دست آورد. در برخی از متون فارسی این اصطلاحات (نظیر عقده، زنده، مرده، چلیپا، زبردست، دستکش و ...) در کنار دیگر اصطلاحات شناخته شده (همچون تیر، کمان، ناوک، پیکان) به گونه‌ای قرار گرفته‌اند که ایهام تناسب تشکیل می‌دهند و بر غنای بلاغی متون می‌افزایند. در این مقاله کوشش شده است که تعدادی از این اصطلاحات معرفی شود و کارکرد بلاغی آنها در دیوان شاعران ادب فارسی بررسی گردد. بدین منظور ابتدا به معرفی انواع ایهام تناسب پرداخته شده و در ادامه اصطلاحات نظامی در متون فارسی در دسته‌های منظم تقسیم‌بندی شده است. در بخش اصلی مقاله نیز نمونه‌هایی از ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمانداری به دست داده شده است.

کلیدواژه‌ها: ایهام تناسب، اصطلاحات نظامی، تیراندازی، کمانداری.

۱. مقدمه

ایهام تناسب از صنایع مهم علم بدیع است. این صنعت را می‌توان از حیث معنا به دسته‌های گوناگونی تقسیم‌بندی کرد. یکی از این دسته‌ها مربوط به اصطلاحات نظامی مخصوصاً اصطلاحات مربوط به تیراندازی و کمانداری است. در ادامه به معرفی این صنعت می‌پردازیم و

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران، 70dalvand@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۷

همچنین با پرداختن به اصطلاحات نظامی، نمونه‌هایی از ایهام تناسب بر پایه این اصطلاحات عرضه می‌کنیم.

ایهام تناسب از دیدگاهی کلی به سه دسته تقسیم می‌شود: ۱. ایهام تناسب ۲. ایهام تناسب دوسویه یا ایهام تناسب از گونه دوم ۳. ایهام تناسب پنهان. در ادامه به توضیح این موارد پرداخته می‌شود:

۱. ایهام تناسب: این صنعت را اینگونه تعریف کرده‌اند: «فقط یکی از دو معنی کلمه در کلام حضور داشته باشد، اما معنی غایب (یکی از معانی دیگر کلمه) با کلمه یا کلماتی از کلام رابطه و تناسب داشته باشد (اما در معنی مدخلیت ندارد):

یکی را حکایت کنند از ملوک که بیماری رشته کردش چو دوک

سعدی

رشته اسم بیماری است که در طب قدیم به آن عرق مدنی و امروزه پیوک می‌گویند، اما در معنی نخ که اصلاً در بیت مراد نیست، با دوک تناسب دارد» (شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۲۷ و ۱۲۸).

۲. ایهام تناسب دوسویه یا ایهام تناسب از گونه دوم: کزازی این نوع ایهام تناسب را اینگونه تشریح کرده است:

آن است که دو واژه در بیت به‌کار برده شده باشد که هرکدام دو معنا داشته باشند اما سخنور تنها یک معنا را از آن‌ها خواسته باشد. پس، آن دو در دو معنای خواسته نشده با یکدیگر پیوند و همبستگی داشته باشند. نمونه را، همان سرور سخن‌سرایان و پارسای پارسایان در بیت زیر، پرده‌ساز و خرده‌سَنج، دو واژه تازیان و پارسایان را در معنای تازندگان و پرهیزگاران به‌کار برده است؛ لیک هرکدام از این دو را معنایی دیگر نیز هست: تازیان در معنای عربان است و پارسایان در معنای پارسایان یا ایرانیان. دو واژه، در این دو معنای دیگر که از دید گزارش بیت، خواستِ خواجه نیست با هم ایهام تناسب از گونه دوم می‌سازد:

تازیان را غم احوال گرانباران نیست پارسایان! مددی تا خوش و آسان بروم

(کزازی، ۱۳۸۱: ۱۳۹)

باید توجه داشت که از حیث بلاغت کهن، گونه‌های دیگر ایهام نظیر «ایهام تضاد»، «ایهام ترجمه» و «ایهام ترادف» - که در کتب متأخر نقل شده است - زیرشاخه دو نوع فوق‌الذکر هستند.

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری (یاسر دالوند) ۱۴۳

۳. ایهام تناسب پنهان: در این نوع، ایهام تناسب‌های به‌کار رفته در جمله، به‌گونه‌ای پنهان و مستتر هستند که فقط خوانندگان لغوی می‌توانند آنها را کشف کنند. کشف این ایهام تناسب‌ها التذاذ خاصی در خواننده ایجاد می‌کند. به هر اندازه‌ای که دایره واژگانی خواننده گسترده‌تر باشد ایهام تناسب‌های بیشتری بر او کشف خواهد شد» (دالوند، ۱۳۹۶: ۷). برای نمونه:

به صوت چنگ بگویم آن حکایت‌ها که از نهفتن آن دیگ سینه می‌زد جوش

(حافظ، ۱۳۸۷: ۲۴۴)

در فرهنگ‌های لغت یکی از معنای «جوش» را «سینه» نوشته‌اند (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل جوش) که در این معنا با سینه ایهام تناسب (یا ایهام ترجمه) می‌سازد.

سحرگاهان که مخمور شبانه گرفتم باده با چنگ و چغانه
نهادم عقل را ره‌توشه از می ز شهر مستیش کردم روانه

(حافظ، ۱۳۸۷: ۳۲۸)

یکی از معانی «شبانه» را «خمارآلوده و مخمور» نوشته‌اند (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل شبانه) که در این معنا با مخمور ایهام تناسب می‌سازد. این نوع از ایهام محدوده خاصی ندارد و کشف آنها ربط مستقیمی با دانش مخاطب دارد که در اینجا توضیح کوتاهی در این باره ارائه می‌شود:

۲. رابطه ایهام و دانش مخاطب

چنانکه اشاره شد گاهی برخی از ایهام‌ها در پیوند با دانش مخاطب نمایان می‌شوند و ممکن است برای خواننده دیگری آشکار و واضح نباشند؛ برای نمونه:

وَلَيْتَ عَيْنَ الَّتِي أَبَ النَّهَارُ بِهَا فِدَاءُ عَيْنِ الَّتِي زَالَتْ وَلَمْ تَوْبَ

(منتی، به نقل از رضایی هفتادری و حسن‌زاده نیری، ۱۳۸۶: ۲۵۴)

(ای کاش چشمه خورشیدی که آفتاب به کمک آن بازمی‌گردد فدای چشم خورشیدی می‌شد که رفت و دیگر برنمی‌گردد). «آب» فعل ماضی است از مصدر «أَوْب» به معنی «بازگشت» اما در معنای «آب» (= ماء) با عین (= چشمه) ایهام تناسب می‌سازد. مسلماً یک عرب‌زبان نمی‌تواند به این ایهام تناسب پی ببرد. بنابراین باید برخی از ایهام‌ها را در پیوند با

دانش مخاطب سنجید و پذیرفت (ولو اینکه آن ایهام مطمح نظر خود شاعر یا نویسنده هم نباشد). نمونه‌ای دیگر:

هیچ روی نشود آینه حجله بخت مگر آن روی که مالند در آن سم سمند

(حافظ، ۱۳۸۷: ۱۹۱)

نگارنده این سطور در برخورد با جمله‌ای از عجایب‌المخلوقات متوجه ایهام تناسب بین روی و سم سمند شد: «اگر سم خر و اسب به سوهان بسایند و به قرع و انبیق آب او بگیرند و به خورد سپیدرو [= روی سپید] دهند یا به خورد آبگینه دهند، محکم گردد و به دشخواری بشکند» (طوسی، ۱۳۸۲: ۴۴۹ و ۴۵۰). خواننده‌ای متوجه این ایهام تناسب می‌شود که جمله فوق را مطالعه کرده باشد. نمونه‌ای دیگر:

وَأَكَلُ ضَبٍّ وَصَيْدُ دُبٍّ وَصَرَفُ حَبٍّ بِأَرْضِ خَرْسٍ

(شافعی، ۱۴۳۴ هـ: ۶۷)

(و خوردن سوسمار و شکار خرس و فشاندن دانه در زمین خشک و لم‌یزرع). در این بیت «خَرْس» (= زمین خشک) در پیوند با «دُب» (= خرس)، «خَرْس» را به ذهن متبادر می‌کند. ممکن است یک خواننده عرب‌زبان (و حتی خود شاعر) متوجه ایهام تبادر فوق نشود، چراکه در زبان او واژه «خَرْس» در معنای دد مشهور کاربرد ندارد.

۳. اصطلاحات نظامی در متون فارسی

اصطلاحات نظامی را می‌توان از دیدگاهی ابتدایی به چند دسته تقسیم کرد:

۱. سلاح‌های جنگی: مراد آلات و وسایلی است که برای مبارزه با حریف از آن‌ها استفاده می‌کرده‌اند؛ همچون: شمشیر، کمان، تیر، تبر، خنجر، سپر، گرز، درع، منجیق، سنان و ... (ر.ک شمیسا، ۱۳۷۷: ۳۲۱).

این اصطلاحات گاهی در معنای اصلی خود به کار نرفته‌اند و فقط با دیگر کلمات بیت ایهام تناسب ایجاد می‌کنند؛ برای نمونه:

پر مگس: «گاه به طریق استعاره تیغ گوهردار را گویند» (میرجمال‌الدین انجو شیرازی، ۱۳۵۱: ۸۸۶/۱). «اما از همه تیغ‌ها هندی بهتر و گوهردارتر و برنده‌تر آید؛ و آن چند نوع است:

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری (یاسر دالوند) ۱۴۵

پرالک و تراوته و روهینا و مقبرومان [کذا؟] گوهر پر مگس که آن را به سبب بسیاری بند موج دریا خوانند» (فخر مدبر، ۱۳۴۶: ۲۵۸).

ز آن تیغ کو بنفش تر است از پر مگس منقار کرکسان فلک میهمان اوست

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۷۴)

پر مگس در معنای مذکور، که در اینجا مراد نیست، با تیغ ایهام تناسب و با کرکس (نوعی تیر ر.ک دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل کرکس) ایهام تناسب دوسویه می‌سازد (دالوند، ۱۳۹۷: ۲۲۲). در این بیت نیز اینگونه است:

از سر تیغش که هست سبز چو پر مگس کرکس گردون ز هول شاهپر انداخته

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۵۱۹)

موج دریا: گونه‌ای خاص از تیغ: «و در هیچ ولایت تیغ پرالک و تراوته و روهینا و موج دریا نباشد، مگر در زمین هندوستان» (فخر مدبر، ۱۳۴۶: ۲۵۸).

کوه را چون سفینه بشکافد موج دریای اخضر تیغش

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۴۸۷)

موج دریا در معنای یادشده، که در اینجا مدنظر نیست، با تیغ ایهام تناسب می‌سازد (دالوند، ۱۳۹۷: ۳۸۱).

۲. ابزار هشداردهنده و آگاه‌کننده: منظور آلاتی است که از آنها برای آگاه کردن لشکریان و یا هشدار دادن استفاده می‌کرده‌اند؛ مانند کوس (طبل بزرگ)، نقاره (نوعی طبل)، کرنا (شیپور جنگ)، درای (گونه‌ای زنگ)، صنج (دو پاره مس که به هم زنند)، گاودم (بوقی کوچک)، رویینه خم (گونه‌ای نای)، دبدبه (طبل کوچک)، دمامه (نوعی طبل)، دمدمه (نوعی طبل)، آیینۀ پیل (نوعی از شیپور)، سپیدمه‌ره (نوعی شیپور)، جام (نوعی طبل که با «مه‌ره» به آن می‌کوبیدند و آن را به صدا درمی‌آوردند) و

۳. اصطلاحات مربوط به لشکرآرایی: هنگامی که لشکر برای جنگ به حرکت درمی‌آمد، آن را به بخش‌هایی تقسیم می‌کردند: میمنه (سمت راست لشکر)، میسره (سمت چپ لشکر)، قلب (مرکز لشکر)، مقدمه یا طلّیه (جلوی لشکر)، ساقه (انتهای لشکر)، عرض (سان یا رژه)، پَرُوَز (حلقه لشکر)، پَره (حلقه محاصره لشکر) و

۴. اصطلاحات مربوط به مراتب نظامی: هر یک از افراد سپاهی، مقام و مرتبه

مشخصی داشتند:

سالار، سردار، سرهنگ، نقیب (فرمانده گروهی از سپاهیان)، عارض (شمارکننده لشکر)، سرآزاد (سرباز داوطلب، مقابل سرباز رسمی)، اجری خوار (سرباز موظف و رسمی)، یزک، قراول (پیشتاز لشکر)، امیر (فرمانده)، سپهسالار، سپهد و ...

۵. اصطلاحات مربوط به اسب: در قدیم در جنگ‌ها از اسب استفاده می‌شد؛ بنابراین برخی از اصطلاحات نظامی مربوط به اسب است. در کتاب‌هایی مثل قابوس‌نامه و نوروزنامه و آداب الحرب و الشجاعة به ویژگی و شرایط نگهداری اسب اشاره شده است. در اینجا تنها اسامی برخی از این اسب‌ها را مطرح می‌کنم: سمند (اسب زردرنگ)، کمیت (اسب سرخ)، خنگ (اسب سفید)، چرمه (اسب سفید)، زرده (اسب زرد)، ادهم (اسب سیاه)، ابلق (اسب سیاه و سفید)، دیزه (اسب سیاه)، آلوس (اسب سفید)، مگس‌خنگ، خورشید، چشینه، بهگون، میگون، آرغون، بورسار، زاغ‌چشم، گلگون، ملمع، ارجل و اعصم (اسبی که پای سفید دارد)، مغرب (اسبی که کنار چشمش سفید باشد) و ... (رک ختام، ۱۳۸۵: ۵۳؛ عنصرالمعالی، ۱۳۸۳: ۱۲۳؛ برای تفصیل مطلب رک دالوند، ۱۳۹۸: ۱۹ - ۴۳).

۴. بیان مسئله

در متون ادبی کلمات و اصطلاحاتی به‌کار رفته است که گاهی به‌سبب فاصله زمانی خوانندگان نمی‌تواند با نگاه اول آنها را تشخیص دهند. برخی از این اصطلاحات حتی در فرهنگ‌های لغت نیز ثبت نشده‌اند و همین باعث می‌شود که خوانندگان در دستیابی به آنها با مشکل بیشتری مواجه شوند. رساله‌هایی که در ادوار گذشته درباره شاخه‌های مختلف علوم و فنون نوشته شده‌اند، منبع مناسبی برای کشف این اصطلاحات محسوب می‌شوند. برخی از این اصطلاحات را شاعران و گویندگان با ایهام تناسب به‌کار برده‌اند که کشف آنها به خواننده التذاذ هنری خاصی می‌دهد و موجب می‌شود که جنبه‌های بلاغی متون برجسته‌تر شود. تعدادی از این اصطلاحات مربوط به حوزه تیراندازی و کمانداری می‌شود که شاعران به انحای مختلف آنها را به‌کار برده‌اند. در ادامه به این اصطلاحات پرداخته می‌شود.

۵. پیشینه پژوهش

در برخی مقالات به پژوهش‌هایی درباره ایهام بر پایه اصطلاحات مربوط به حوزه‌ای خاص پرداخته شده است:

شمیسا و دالوند در مقاله‌ای با عنوان «کارکرد اسامی نوعی غلامان و کنیزان در ساخت ایهام تناسب در ادب پارسی» به بررسی ایهام تناسب‌هایی بر پایه اسامی غلامان و کنیزان پرداخته‌اند (ر.ک شمیسا و دالوند، ۱۳۹۶).

درباره ایهام و ایهام تناسب کتب و مقالات متعددی در دست است که در هیچ کدام به ایهام بر پایه اصطلاحات نظامی اشاره نشده است.

پس از بررسی این موارد، به بحث اصلی پرداخته می‌شود:

۶. ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری

در این بخش به بررسی ایهام تناسب‌هایی می‌پردازیم که بر پایه اصطلاحات مربوط به حوزه تیراندازی و کمان‌داری شکل گرفته‌اند؛ اصطلاحاتی که غالباً از فرهنگ‌های لغت فوت شده‌اند و سرنخ آنها را در رسالات مربوط به تیراندازی می‌توان یافت. اینک شرح مطلب:

۱. عقده: شست کمان:

به پنجم مرتبه‌ست تیر گسسته درون قبضه بر عقده نشسته

(افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۴۵)

به صورت «عقد» نیز ضبط شده است: «در حدیث آمده است: استر عقدک؛ یعنی بپوش شست خود را» (همان: ۱۳۸).

خورده‌ام تیر فلک باده تا سرمست عقده در بند کمرترکش جوزا فکنم

(حافظ، ۱۳۸۷: ۲۸۲)

عقده به معنای «گره» است اما در معنای یادشده با تیر و کمرترکش ایهام تناسب می‌سازد.

۲. چلیپا: یکی از اشکال ایستادن هنگام تیراندازی: «بعضی تیراندازان وضع چهارم هم وضع کرده‌اند و آن را چلیپا می‌گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۴۲).

پشت کمان و تیر چلیپا کند به رزم تا اسم روم و رسم چلیپا برافکند

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۱۳۷)

چلیپا با کمان و تیر ایهام تناسب می‌سازد.

۳. بازو: بخشی از کمان: «درون سوفار را محلی که زه می‌نشیند بازو گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۷۵).

کمان ابرویت را گو بزن تیر که پیش دست و بازویت بمیرم

(حافظ، ۱۳۸۷: ۲۷۲)

بازو با کمان و تیر ایهام تناسب می‌سازد.

۴. دستکش: نوعی کمان: «چهارم آنکه درو تیر نتواند فرستاد اما به قوت تمام سه چهار کشش تواند داد. این چنین کمان را دستکش گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۹۲).

ابروی دوست کی شود دستکش خیال من؟ کس نزده‌ست از این کمان تیر مراد بر هدف

(حافظ، ۱۳۸۷: ۲۵۲)

دستکش با کمان و تیر و هدف ایهام تناسب می‌سازد.

۵. زیردست: نوعی کمان: «دوم آنکه درو دوازده تیر تواند فرستاد. این چنین کمان را زیردست گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۹۲).

مشتی را ماهی صید و کمانی زیردست آفت تیر از کمان ترکمان انگيخته

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۳۹۵)

زیردست با کمان و تیر ایهام تناسب می‌سازد.

۶. لزوم/ لازم: از انواع کمان: «هر که خواهد کمان بلند شود چهار کمان بر خود دارد. یکی آنکه او را چهل کشش متصل تواند داد. این چنین کمان را لازم گویند و لزوم هم گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۹۲).

دو کمان از یک سپر سازند انگشتان او وز لزومی ناوک الزام بر اعدا زنند

(عراقی، ۱۳۸۲: ۴۵)

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری (یاسر دالوند) ۱۴۹

لِزوم با کمان و سپر و ناوک ایهام تناسب می‌سازد.

هر که را زخمی زدی، سر در قفای او منه صید ناوک خورده را در پی چه لازم تاختن؟

(محتشم کاشانی، ۱۳۸۷: ۵۳۸)

لازم با ناوک ایهام تناسب می‌سازد.

۷. آشنا: نوعی از کَشش تیر: «مرتبه ششم آنکه ازین مراتب که بالا ذکر رفت زیادت کشد و

این کَشش بازوی تیرانداز و کمان را مضرت کند و این را آشنا گویند. چنانچه گوید:

ششم تیر آشنا گویند دریاب چو غرقش درکشی افتی به غرقاب»

(افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۴۶)

آشنای تو ز بیگانه و خویشش چه خبر؟ و آنکه قربان رهِت گشت ز کیشش چه خبر؟

(خواجوی کرمانی، ۱۳۸۹: ۲۶۴)

آشنا با قربان [= کماندان (که مراد نیست)] و کیش [= تیردان (که مراد نیست)] ایهام تناسب

دوسویه می‌سازد.

۸. بحر: از انواع زه: «تیر گز را با بحر تراشد. و بحر گز را وزن هم گویند. و بحر گز آن

است که ریسمان باریک را حلقه کنند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۶۹). «اگر دو حصه در

طرف سوفار باشد و یک حصه سوی پیکان بود، بدانند که بحر راست شده است» (همان: ۱۶۳).

تیر چون در کمان نهاده بحری است که نهنگ شناور اندازد

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۱۲۵)

بحر با تیر و کمان ایهام تناسب دارد.

۹. میدان: یکی از اجزای کمان: «فروتر از آن محلی که زه چابک می‌کنند، میدان گویند»

(افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۸۴).

از کمین‌سازان کسی نگشود بر قلبم کمان چون به میدان زان صفت چابک‌سواری داشتم

(خواجوی کرمانی، ۱۳۸۹: ۳۳۶)

میدان با کمان و چابک ایهام تناسب می‌سازد.

۱۰. چست: یکی از اصول تیراندازی: «و آن قبضه گرفتن و کشیدن تمام بود [...] و چست اندازی و آزاداندازی و جمع اندازی و سپرداشتن» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۲۹). در فرهنگ‌ها نیز «چست کمان» به معنی «سخت کمان و پهلوان» ضبط شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل «چست کمان»).

به بالای تو دولت را قبا چست به بازوی تو گردون را کمان سست

(نظامی، ۱۳۷۸: ۳۴۰)

چست با بازو (بخشی از کمان) و کمان ایهام تناسب می‌سازد.

۱۱. خال: «خال آن است که سوفار تیر با قبضه می‌رسد و یک طرف سوفار را مقدار نیم نخود می‌خراشد» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۹). «خال: سهم و تیر» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل خال).

می‌رباید خال اقبال از رخ مقبل به حکم تیر آه مستمندان در دل شب‌های تار

(سلیمان ساوجی، ۱۳۸۹: ۹۹)

خال با تیر و حکم (رک بعدی) ایهام تناسب می‌سازد.

۱۲. حکم: نوعی از تیراندازی: «و حکم انداختن تیر از نظر است و حکم اندازی آن است که هر کجا خواهد همانجا بزند و خطا نکند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۴۶).

هان ای نهاده تیر جفا در کمان حکم اندیشه کن ز ناوک دل‌دوز در کمین

(سعدی، ۱۳۸۹: ۷۶۸)

حکم با تیر و کمان و ناوک ایهام تناسب تشکیل می‌دهد.

۱۳. مهره: «و گردش سوفار را مهره گویند و فرود آن باریک است آن را کنوک گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۷۵).

رو کز کمان گروهه خاطر به مهره‌ای بر چرخ، پر تیر سخنور شکسته‌ای

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۶۹۴)

مهره در معنای گلوله و توپ است اما در معنای یادشده با کمان و چرخ (= کمان) و تیر ایهام تناسب می‌سازد.

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری (یاسر دالوند) ۱۵۱

۱۴. زنده: «و حکما گفته‌اند که تیر به حساب هندسه سی‌وهفت جزو است [...] بیست‌وهفت جزوش بیرون قبضه است، آن را زنده گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۳۰).
«و آن تیر که به کشیدن کمان درمی‌آید جزو زنده است» (همان: ۱۷۶).

کشته تیر عشق زنده کند گر به سر بگذرد دگر بارش

(سعدی، ۱۳۸۹: ۴۷۷)

زنده با تیر ایهام تناسب می‌سازد.

۱۵. مُرده: «ده جزوش [= تیر] از زه کمان تا قبضه است، آن را مرده می‌گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۳۰).

سوزنده و دل مرده‌تر از شمع به شبگیر لرزنده و نالنده‌تر از تیر به پرتاب

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۵۶)

مرده با تیر و پرتاب (نوعی تیر) ایهام تناسب می‌سازد.

۱۶. زلف: از عیوب تیر: «زلف آن است که جزو زنده از تیر با قبضه می‌ساید» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

زلف سیاهش را دل شوریده گرفتار تیر مژه‌اش را جگر خسته نشانه

(خواجوی کرمانی، ۱۳۸۹: ۴۳۶)

زلف با تیر و نشانه ایهام تناسب می‌سازد.

ز چین زلف کمندت کسی نیافت خلاص از آن کمانچه ابرو و تیر چشم نجات

(حافظ، ۱۳۸۷: ۱۴۵)

زلف با کمانچه و تیر ایهام تناسب می‌سازد.

۱۷. گیسو: از عیوب تیر: «گیسو آن است که جزو مرده از تیر با قبضه می‌ساید و خطی دراز پدید آید» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۹).

گر غالبه خوشبو شد در گیسوی او پیچید ور وسمه کمانکش گشت در ابروی او پیوست

(حافظ، ۱۳۸۷: ۱۱۰)

گیسو با کمانکش ایهام تناسب دارد.

۱۸. زاغ: «سرگوشه کمان را که بیرون زه باشد پره گویند و محلی که می‌نشیند آن را زبه گویند و شاخی که درون زبه است آن را زاغ گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۸۴).

از دو زلفت کمان شده‌ست تنم خود کمان از دو زاغ نتوان کرد

(امیرخسرو، ۱۳۶۱: ۳۱۸)

زاغ با کمان ایهام تناسب تشکیل می‌دهد.

۱۹. شاخ: نوعی کمان: «کمان شاخ هم از شاخ سازند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۸۳).

بسی تیر طعنه ز خاری که دارد زند بر وی از شاخ همچون کمان، گُل

(سیف فرغانی، ۱۳۶۴: ۹۷)

شاخ با تیر و کمان ایهام تناسب می‌سازد.

۲۰. گرد: یکی از انواع انگشتوانه: «بهترین انگشتوانه‌ها آن است که از چرم بسازد و آن سه نوع است: یک‌تو و یکی گرد و یک شیردهن» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۵۰). «و چون نقاد آن افریشم را بگردانند پس افریشم نه جنس می‌شود. جنس اول که به‌غایت باریک است آن را گرد گویند» (همان: ۱۹۰).

با شاخ سرو آنک کمان، با برگ بید آنک سنان آیینۀ برگستوان، گرد شمرها ریخته

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۳۷۹)

گرد با شاخ (نوعی کمان) و برگ بید ایهام تناسب دوسویه و با کمان و سنان و آیینۀ برگستوان ایهام تناسب می‌سازد. برگ بید یکی از انواع پیکان بوده است: «برگ بید مانند برگ چمون [کذا] است که خرد باشد و هر دو طرف تیز است و این نمونه اسلحه پنبه [کذا] را نیک بدوزد» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۷۹).

قد من گر چون کمان از عشق تو شد پس چرا گرد آن دو نرگس بیمار چندان تیر چیست؟

(سنایی، ۱۳۶۲: ۸۲۵)

گرد با کمان و تیر ایهام تناسب می‌سازد.

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری (یاسر دالوند) ۱۵۳

۲۱. **سحر**: نوعی پیکان یا تیر: «از پیکان‌ها یکی سحر است و کبیر و سبکول گیلانی و چنگال پیکان‌گری» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۳۱). «تیر پرتاب اندازه آن سی و پنج جزو است و پر تیر سحر و زه بر ده جزو می‌باید» (همان: ۳۰).

تیرباران سحر دارم سپر چون نفکند این کهن‌گرگ خشن‌بارانی از غوغای من
(خاقانی، ۱۳۸۲: ۳۲۱)

سحر با تیرباران و سپر ایهام تناسب (یا تبادر) می‌سازد.

تیرباران سحر هست کنون ز آتش آه نوک پیکان را قاروره به سر بر بندیم
(همان: ۵۴۲)

سحر با تیرباران و نوک پیکان ایهام تناسب (یا تبادر) تشکیل می‌دهد.

۲۲. **خاکی**: نوعی تیر: «از برای تیر خاکی انداختن کمان باریک و کوتاه باید مثل کمان کرمانی و دانکی و مانند اینها» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۳۱). «تیر خاکی را بعضی منخهی می‌گویند» (همان: ۲۹۳).

اگرچه عالم خاکی نیززد اندر راه [ظ. آنک ورا] برای تیر نظر عاقلی نشانه کند
(سعدی، ۱۳۸۹: ۷۹۹)

خاکی با تیر و نشانه ایهام تناسب می‌سازد.

۲۳. **خانه**: دو چوبه کمان:

چون کمانت زه شود بنگر به هر دو خانه‌اش چون ترازو راست باشد آنگهی در تیر آر
(افشار، ۱۳۹۷: ۱۳۰)

کمان چرخ مرا در نهاد پر چون تیر ز خانه خودم افکند دور، دشمن کام

(سلمان ساوجی، ۱۳۸۹: ۴۶۸)

خانه با کمان و چرخ (نوعی کمان که در اینجا مراد نیست) و تیر ایهام تناسب می‌سازد. مصراع دوم در دیوان: «ز خانه خودم افکند، دور دشمن کام» [کذا].

۲۴. گسسته: «گسسته آن باشد که تیر را درون قبضه درآرند چنانکه نوک پیکان بر بند دوم انگشت ابهام باشد» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۴).

تا بر هدف فلک زدم تیر سخن از حلقه گسسته بود زنجیر سخن
(خاقانی، ۱۳۸۲: ۷۳۰)

گسسته با هدف و تیر ایهام تناسب می‌سازد.
۲۵. دراز: «ابهام را بالای سبابه متصل قبضه کمان بدارد و درین مشت تیر بالای ابهام درآید و این مشت را دراز گویند و منحرف نیز بخوانند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۴).

بر عاجزان دراز نسازد زبان چو تیر پیش از هدف کسی که فغان از کمان کشید
(صائب، ۱۳۷۳: ۲۰۷۹/۴)

دراز با تیر و هدف و کمان ایهام تناسب می‌سازد.
۲۶. مجرا: «و قبضه کمان را چنان گیرد که بالای مشت و مجرای تیر وسعتی پیدا آید و مجرا جای گذشتن تیر را گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۵).

ناوک فریاد من هر ساعت از مجرای دل بگذرد از چرخ اطلس همچو سوزن از حریر
(سعدی، ۱۳۸۹: ۴۷۱)

مجرا با ناوک ایهام تناسب می‌سازد.
۲۷. معلق: «و شست اسحاقی مثل طاهری است؛ یعنی بر شکل شصت‌وسه ولیکن سر سبابه برون زه باشد؛ یعنی طرف دست شست و بن ناخن ابهام موازنه یک تای موی بنماید و این شست را شست برونی و شست معلق گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۷).

رخنه گردان به ناوک سحری این معلق حصار محکم را
(خاقانی، ۱۳۸۲: ۵۳۸)

معلق با ناوک ایهام تناسب می‌سازد.
۲۸. سینه: یکی از اجزای کمان: «قریب خانه را سینه و فروتر از خانه که نزدیک قبضه بود آن را خزانه نامند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۲۸۶).

تو را تا تیر مژگان در کمان ابروان آمد ندیدم سینه‌ای کآماج پیکانش نمی‌سازی

ایهام تناسب بر پایه اصطلاحات تیراندازی و کمان‌داری (یاسر دالوند) ۱۵۵

(اوحدی، ۱۳۹۱: ۳۹۸)

سینه با تیر و کمان و آماج و پیکان ایهام تناسب می‌سازد.

۲۹. بیضه: یکی از انواع انگشتوانه که از آلات تیراندازی است: «و انگشتوانه دراز که آن را بیضه گویند از حد لطیف‌تر باشد و اختیار اهل خراسان و ترکستان و عرب است» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۵۲).

دعا کنیم که در بیضه بال تیر شود اگر سعادت ما در پر هما بند است

(صائب، ۱۳۷۳: ۱۴۵/۲)

بیضه با تیر ایهام تناسب دارد.

بازی چرخ بشکندش بیضه در کلاه زیرا که عرض شعبده با اهل راز کرد

(حافظ، ۱۳۸۷: ۱۶۴)

بیضه با چرخ (= کمان) ایهام تناسب دوسویه می‌سازد.

۳۰. رخ: «بدان که تیرانداز را شناختن رخ کمان واجب است [...] و رخ آن است که خانه کمان که نرم باشد بالا کند و خانه که قوی باشد فرود آرد و تیر اندازد» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۳۰).

تو کمان راستی را بشکنی در زیر زه تیر مقصود تو کی بیند رخ برجاس را

(سنایی، ۱۳۶۲: ۲۷)

رخ با کمان و زه و تیر و برجاس ایهام تناسب می‌سازد.

۳۱. سپری: یکی از انواع پیکان: «و سندان سر آن است که از چوب باشد و بر سرش سندان آهن وصل کنند و در طرف کلک باریک و از پیش طرف سندان سطر باشد و این را سپری هم گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۸۱).

قضا که تیر حوادث به تو همی انداخت تو را کند به عنایت از آن سپس سپری

(مولوی، ۱۳۶۳: ۲۶۷)

سپری با تیر ایهام تناسب دارد.

۳۲. پلک: یکی از اجزای کمان: «شاخ که بالای قبضه میان هر دو شاخ نهند، آن را پلک و ترغنده گویند» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۸۴).

تیرت سواد چشم عدو حک کند چنانک نه آگهی به دیده و نه در پلک بود
(امیرخسرو، به نقل از دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل پلک)

پلک با تیر ایهام تناسب می‌سازد.

۳۳. چاشنی: آزمایش کردن زور کمان: «بدان که یک درم سنگ کمان نیم من است و هر کمانی که به بستن پنج من موازنه تیر درآید، آن کمان درم‌سنگ باشد و پنج آثار را یک چاشنی گویند و چهار چاشنی یک تانک می‌شود» (افشاری و مروجی، ۱۳۹۷: ۱۸۸).

بمانده‌ام به نوا چون کمان حاجب راست نخورده چاشنی خوان حاجب‌الحجاب
(خاقانی، ۱۳۸۷: ۸۰)

چاشنی با کمان ایهام تناسب می‌سازد. در چاپ سجادی به جای «چاشنی» لفظ «حاجبی» آمده است که این ظرفیت را ندارد.

۷. نتیجه‌گیری

در رساله‌های مربوط به تیراندازی و کمانداری اصطلاحاتی به کار رفته است که غالباً این اصطلاحات از فرهنگ‌های لغت فوت شده‌اند؛ مثلاً: عقده، چلیپا، بازو، دستکش، زیردست، لزوم، لازم، آشنا، بحر، میدان، چست، خال، حکم، مهره، زنده، مرده، زلف، گیسو، زاغ، شاخ، گرد، سحر، خاکی، خانه، گسسته، دراز، مجرا، معلق، سینه، بیضه، رخ، سپری، پلک و چاشنی. این اصطلاحات در برخی از ابیات در کنار دیگر اصطلاحات مشهور حوزه تیراندازی قرار گرفته‌اند و با آنها ایهام تناسب تشکیل داده‌اند. به سبب ناآشنایی خوانندگان با این اصطلاحات غالباً به این ایهام‌ها تناسب‌ها اشاره نشده است. در این پژوهش علاوه بر معرفی این اصطلاحات به کارکرد بلاغی آنها در اشعار شاعران شعر فارسی هم پرداخته شده است.

کتاب‌نامه

- افشاری، مهران و فرزاد مروجی [مصححان] (۱۳۹۷) رساله‌های تیراندازی: ده رساله در تیراندازی و کمانداری و جنگاوری. تهران: نشر چشمه.
- امیرخسرو دهلوی، خسرو (۱۳۶۲) دیوان کامل امیرخسرو دهلوی. به کوشش م. درویش. چاپ دوم. تهران: سازمان انتشارات جاویدان.
- اوحدی، رکن‌الدین (۱۳۹۱) کلیات اشعار اوحدی مراغه‌ای. به کوشش سعید نفیسی. تهران: انتشارات سنایی.
- حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۷) حافظ غنی - قزوینی. به تصحیح علامه محمد قزوینی و قاسم غنی. به اهتمام ع. جریزه‌دار. چاپ هفتم. تهران: اساطیر.
- خاقانی، علی‌بن بدیل (۱۳۸۲) دیوان خاقانی. به کوشش ضیاء‌الدین سجادی. چاپ هفتم. تهران: زوآر
- خاقانی، علی‌بن بدیل (۱۳۸۷) دیوان خاقانی. ویراسته میرجلال‌الدین کزازی. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- خواجوی کرمانی، محمودبن علی (۱۳۸۹) غزلیات خواجوی کرمانی. به کوشش حمید مظهری. تصحیح و مقابله سمیه عرب‌پور. چاپ ششم. کرمان: انتشارات خدمات فرهنگی کرمان.
- خیام نیشابوری، عمر بن ابراهیم (۱۳۸۵) نوزنامه. تصحیح و تحشیه مجتبی مینوی. چاپ دوم. تهران: اساطیر.
- دالوند، یاسر (۱۳۹۶) زمین آتش نهفته: پژوهشی در ایهام‌های پنهان شعر حافظ. با یادداشتی از دکتر سعید حمیدیان. تهران: علمی.
- دالوند، یاسر (۱۳۹۷) دانشنامه تحلیل ایهام در دیوان خاقانی (رساله دکتری). استاد راهنما سیروس شمیسا. استاد مشاور میرجلال‌الدین کزازی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- دالوند، یاسر (۱۳۹۸) کارکرد بلاغی واژگان و اصطلاحات نظامی در آثار خاقانی (طرح جایگزین خدمت). استاد راهنما حسین علیقلی‌زاده. تهران: دفتر واژه‌گزینی دانشگاه عالی دفاع ملی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷) لغت‌نامه. زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- رضایی هفتادری، غلامعباس و محمدحسن حسن‌زاده نیری (۱۳۸۶) شرح گزیده دیوان متنبی. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۸۹) کلیات سعدی. به کوشش بهاء‌الدین خرمشاهی. چاپ ششم. تهران: دوستان.
- سلیمان ساوجی، سلمان‌بن محمد (۱۳۸۹) کلیات سلمان ساوجی. مقدمه و تصحیح عباسعلی وفاپی. تهران: انتشارات سخن.
- سنایی غزنوی، ابومجد مجدود (۱۳۶۲) دیوان حکیم سنایی غزنوی. به اهتمام مدرس رضوی. چاپ سوم. تهران: کتابخانه سنایی.

۱۵۸ کهن‌نامه/دب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

- سیف فرغانی، سیف‌الدین محمد (۱۳۶۴) *دیوان سیف‌الدین محمد فرغانی*. با تصحیح و مقدمه ذبیح‌الله صفا. چاپ دوم. تهران: انتشارات فردوسی.
- شافعی، محمدبن ادریس (۱۴۳۴هـ) *دیوان الامام الشافعی*. به کوشش عبدالرحمن المصطاوی. چاپ هشتم. بیروت: دارالمعرفه.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۷) *فرهنگ اشارات ادبیات فارسی*. تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۶) *نگاهی تازه به بدیع*. چاپ سوم (از ویرایش دوم). تهران: میترا.
- شمیسا، سیروس و یاسر دالوند (۱۳۹۶) «کارکرد اسامی نوعی غلامان و کنیزان در ساخت ایهام تناسب در ادب پارسی». *متن‌پژوهی ادبی*. سال ۲۱. شماره ۷۱. صص ۱۳۱ - ۱۶۸.
- صائب، محمدعلی (۱۳۷۳) *دیوان صائب تبریزی*. به کوشش محمد قهرمان. چاپ دوم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- طوسی، محمدبن محمود (۱۳۸۲) *عجایب المخلوقات*. به اهتمام منوچهر ستوده. چاپ دوم. تهران: علمی و فرهنگی.
- عراقی، ابراهیم‌بن بزرگمهر (۱۳۸۲) *کلیات فخرالدین عراقی*. تصحیح و توضیح نسرین محتشم (خزاعی). چاپ دوم: تهران: انتشارات زوار.
- عنصرالمعالی، یکاووس‌بن اسکندر (۱۳۸۳) *قابوس‌نامه*. به اهتمام غلامحسین یوسفی. چاپ سیزدهم. تهران: علمی و فرهنگی.
- فخر مدبر، محمدبن منصور (۱۳۴۶) *آداب الحرب و الشجاعة*. به اهتمام احمد سهیلی خوانساری. تهران: اقبال.
- کزازی، میرجلال‌الدین (۱۳۸۱) *زیباشناسی سخن پارسی (بدیع)*. چاپ چهارم. تهران: کتاب‌ماد.
- محتشم کاشانی، علی‌بن احمد (۱۳۸۷) *دیوان محتشم کاشانی*. به کوشش مهرعلی گرکانی. با مقدمه حسن سادات ناصری. تهران: انتشارات سنایی.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۶۳) *کلیات شمس یا دیوان کبیر (دفتر ششم)*. با تصحیحات و حواشی بدیع‌الزمان فروزانفر. چاپ سوم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نظامی، الیاس‌بن یوسف (۱۳۷۸) *خسرو و شیرین*. به تصحیح حسن وحید دستگردی. به کوشش سعید حمیدیان. چاپ سوم. تهران: نشر قطره.